

Blått, grönt, gult och grått

Kulturhistorisk klassificering av Stockholms bebyggelse

Marianne Råberg

Stockholms alla byggnader, tiotusentals hus alltifrån Gamla stans bebyggelse med medeltida ursprung till Globen, ger tillsammans bilden av staden – en av världens vackraste huvudstäder. I Stockholms bebyggelse speglas det svenska samhällets historia på ett utomordentligt sätt.

Stadsbilden förändras dock oavbrutet, ibland hastigt och dramatiskt, ibland under lugnare former. Stadens förändring är följden av mängder av stora och små beslut, alltifrån myndigheternas översiktsplanering till den enskilde fastighetsägarens föresats att byta en ytterdörr. Såväl när nya hus och anläggningar behöver byggas i en äldre miljö, som när de existerande husen är i behov av ombyggnad och upprustning, är det väsentligt att de stora värden som finns i den befintliga bebyggelsen kan tillvaratas. Vi måste därför kunna definiera dessa värden – som till stor del är vad vi kallar kulturhistoriska värden – för att hänsyn till dem skall kunna tas i förändringsprocessen och för att de på bästa sätt skall kunna förvaltas för framtida generationer. Ansvaret för att ange och definiera de kulturhistoriska värdena i staden har stadsmuseet.

I februari 1991 antog kommunfullmäktige en översiktsplan för Stockholm, som visar hur man idag ser på huvudstadens utveckling i framtiden. Många områden i staden, karakteristiska för olika historiska perioder, har stora kulturhistoriska och miljömässiga värden som inte avses att ändras till sin huvudkaraktär och användning. Urvalet, beskrivningar och moti-

veringar har stadsmuseet arbetat med under senare år. I översiktsplanen slås fast att hänsynen till kulturvärdena i bebyggelse och bebyggelseområden utgör ett viktigt allmänt intresse som skall beaktas vid all planläggning och bygglovprövning.

Översiktsplanen utgör sålunda ett mycket viktigt grunddokument som visar stadens vilja att ta hänsyn till de stora kulturhistoriska värden som vår stad äger. Men översiktsplanen kan bara redovisa den kulturhistoriska bedömningen i stora drag. För att kunna fungera i stadens komplicerade plan- och byggprocess måste också en mer detaljerad redovisning, en kulturhistorisk klassificering av de enskilda byggnaderna, göras. Inom alla de utpekade värdefulla områdena finns en mängd byggnader av olika ålder, karaktär och i olika stadier av förändring. Utanför de värdefulla helhetsmiljöerna finns också enstaka byggnader av högt kulturhistoriskt värde.

Hur bedöms en byggnads kulturhistoriska värde?

Byggnader som vittnar om skilda tiders stadsbyggnadsideal, som är väsentliga för förståelsen av den arkitekturhistoriska utvecklingen, och som belyser byggnadsskicket under olika perioder är givetvis av värde för vår kulturhistoria. Detsamma gäller för bebyggelse som har något att lära oss om förutsättningarna för äldre tiders näringsliv och boende, om samhällsmiljön under gångna tider. Ursprunglighe-

Utsnitt ur klassificeringskarta över Stockholms innerstad.

BLÅTT: *Fastighet med bebyggelse av byggnadsminnesklass.*

GRÖNT: *Fastighet med bebyggelse som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt.*

GULT: *Fastighet med bebyggelse av positiv betydelse för stadsbilden och/eller av visst kulturhistoriskt värde.*

I regel har en fastighet i sin helhet markerats med den färg som representerar den mest värdefulla byggnaden eller byggnadsdelen inom fastigheten.

ten spelar stor roll för värderingen. Helt orörda är dock så gott som inga äldre hus; också de förändringar de genomgått berättar om olika tidsideal. För att få perspektiv på bedömningarna behövs en viss historisk distans. Idag har vi satt gränsen vid 1960.

Klassificeringsbesluten måste kunna motiveras. Bebyggelsens tillkomst måste kunna förklaras i sitt

samhällshistoriska sammanhang. Arkitekturhistorisk kunskap är en nödvändig bakgrund. Det är inte alltid som denna bakgrundskunskap bara "finns"; ibland behöver utredningar och sammanställningar göras. Framför allt behövs kunskap om de enskilda byggnaderna. Inventeringar är därför ett oundgängligt underlag för klassificeringen. En byggnadsinven-

tering innefattar en sammanställning av uppgifter om tillkomsttid, byggherre, arkitekt, de ursprungliga ritningarnas utformning, bygglovpliktiga ombyggnader m m, uppgifter som finns att hämta i byggnadsnämndens arkiv; när det gäller den äldsta bebyggelsen behövs ofta en mer omfattande forskning. Därutöver erfordras en dokumentation i text och bild av byggnaden på plats.

Det första klassificeringsbeslutet fattas oftast på plats inför byggnaden. Flera personer deltar i beslutet för att garantera bedömningens hållbarhet. Bedömningen bör också ses över i samband med bredare genomgångar av all befintlig bebyggelse av

samma typ och ålder. Klassificeringarna, som av resursskäl måste göras med långa tidsintervaller, måste hålla vid jämförelser mellan olika stadsdelar, mellan olika byggnadstyper etc. Egentligen vore det önskvärt att ha möjlighet att se över klassificeringarna totalt till exempel vart femte år – mycket hinner hända under åren med husen.

Klassificeringen kan ibland behöva revideras. Klara skäl för en sådan ändring måste då föreligga. En byggnad kan sedan klassificeringen gjordes ha förvanskats så att dess tidigare värde minskat; detta har förekommit i flera fall. Ny historisk kunskap kan sätta in en byggnad i ett sammanhang som inte tidi-

Tjärhovet mindre 24. Kvastmakarbacken 6. Dessa sammanbyggda timrade stugor från 1700-talet upprustades 1987 av AB Stadsholmen. Ombyggnaden finansierades med statliga och kommunala tillägglån. Detaljerade skyddsföreskrifter har utarbetats av Stockholms stadsmuseum. Foto Ingrid Wilken 1991. SSM.

Klippan 10, 11, 12. Strandvägen 7 A–C. Det stora byggnadskomplexet uppfördes som bostadshus 1907–12 huvudsakligen efter ritningar av arkitektfirman Hagström & Ekman. Det synnerligen höga kulturhistoriska värdet motiveras av den magnifika arkitektoniska utformningen. 1987 fastställdes en stadsplan för fastig-

heterna med en Q-bestämmelse som bla anger att åtgärder inte får vidtas som minskar bebyggelsens kulturhistoriska värde. Detta innebär tex att byggnadens fasader och vackra takfall mot gata och förgård inte får förändras, inte heller de rikt utformade entréerna och trapphusen. Foto Ingrid Wilken 1991. SSM.

gare varit känt. Och värdet av äldre byggnader i ursprungligt skick blir allt högre ju färre exempel som finns kvar. Med tanke på det mycket stora antalet byggnader det rör sig om kan vi ha gjort missbedömningar någon gång. En bedömning grundad på ett för litet referensmaterial kan visa sig ohållbar. Ju större vår faktabank blir och ju större erfarenhet vi får av klassificeringsarbete desto säkrare bör bedömningen bli.

Det är ingen lätt uppgift. I staden finns omkring 55 000 fastigheter, varav många har flera byggnader. Av bostadshusen är nästan 75% byggda före 1960 (FoB 85). Stadsmuseet har sålunda att ta ställning

till större delen av Stockholms totala byggnadsbestånd. I vissa fall kan det gå snabbt, som i heterogena modernare villaområden och inom områden bebyggda i ett sammanhang med likartad bebyggelse; i andra områden kräver det ett omfattande arbete.

På stadsmuseet har vi vid klassificeringen haft som utgångspunkt den lagstiftning som finns för tillvaratagande av de kulturhistoriska värdena. På grundval av denna har bebyggelsen klassificerats i fyra grupper; som symboler används färger.

Med BLÅ FÄRG betecknas byggnad som uppfyller de kriterier på kulturhistoriskt värde som kulturminneslagens kapitel om byggnadsminnen föreskri-

ver. ”En byggnad som är synnerligen märklig genom sitt kulturhistoriska värde eller som ingår i ett kulturhistoriskt synnerligen märkligt bebyggelseområde får förklaras för byggnadsminne av länsstyrelsen.” Beteckningen är sålunda förbehållen ett elitbestånd. Det gäller till exempel i princip alla de ca 350 byggnaderna i Gamla stan. Omkring 390 fastigheter på malmarna har blåmarkerats. I ytterstaden som huvudsakligen är bebyggd under 1900-talet är de byggnadsminnesvärda byggnaderna färre. Kyrkor och statliga byggnadsminnen har också markerats med denna färg; de skyddas av särskild lagstiftning. Ansvaret för lagskydd enligt kulturminneslagen ligger hos länsstyrelsen. Det är många byggnader som kan komma ifråga för byggnadsminnesförklaring, men endast en mindre del av dem är idag formellt lagskyddade. För närvarande pågår ett intensifierat samarbete med länsstyrelsen för att definiera de byggnader som i första hand erfordrar skydd genom kulturminneslagen. För byggnader i stadens ägo av byggnadsminnesklass – de är många – har staden själv satsat mycket på ett varsamt omhändertagande i samråd med stadsmuseet och skyddsföreskrifter för sådana byggnader tas numera fram av museet i samband med att upprustning planeras. Huvudparten av bevarandearbetet i Stockholm – också vad gäller den byggnadsminnesvärda bebyggelsen – sker med stöd av bygglagstiftningen och alltså helt inom ramen för det kommunala arbetet.

Med GRÖN FÄRG markeras byggnader, som är särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt. Plan- och

På 1930-talet byggdes ett flertal stadsdelar med enhetlig smalhusbebyggelse. Hammarbyhöjden är ett av dessa områden som i översiktsplanen angivits som värdefull helhetsmiljö. De enskilda husen är kanske inte alltid särskilt märkliga, men deras volymer och slätputsade ljusa fasader ger området dess karaktär och är därför viktiga att bevara. Bilden visar Per Lindeströms väg. Bebyggelsen är gulklassificerad. Foto Ingrid Wilken 1991. SSM.

Soluret 3. Äppelviksvägen 40. Äppelviken är ett av de äldsta planerade villaområdena i Stockholm och har som helhet ett stort kulturhistoriskt värde. Många omsorgsfullt utformade villor byggdes här redan på 1910-talet. För att den mycket speciella Äppelvikskaraktären inte skall gå förlorad är det väsentligt att dessa byggnader bibehåller sin ursprungliga yttre utformning. Villan på bilden tillhör de som grönmärkats i Äppelviken. Foto Ingrid Wilken 1991. SSM.

Hjorten 16. Sturegatan 50, Östermalmsgatan 56. Ett typiskt grönklassificerat innerstadshus, byggt 1880. Fasadens arkitektur är väl bevarad. Foto Ingrid Wilken 1991. SSM.

bygglagens (PBL) regler om hänsynstagande till sådana byggnader kan sålunda tillämpas. I PBL 3:10 anges att tillbyggnader, ombyggnader och andra ändringar av en byggnad skall utföras varsamt så att byggnadens särdrag beaktas och dess byggnadstekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden tas till vara och i PBL 3:12 att byggnader, som är särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt eller som ingår i ett bebyggelseområde av denna karaktär inte får förvanskas. Dessutom kan rivning nekas enligt PBL 8:16 om en byggnad bör

bevaras på grund av byggnadens eller bebyggelsens historiska, kulturhistoriska, miljömässiga eller konstnärliga värde. Grönmarkerade är över 2000 fastigheter i innerstaden och många hus i ytterstaden. Byggnader som fått denna klassificering har normalt i huvudsak sin ursprungliga – åtminstone yttre – utformning bevarad, men även ombyggda hus kan ibland ha detta värde. Byggnaden sett i sitt stadsbyggnadshistoriska sammanhang har också haft betydelse för värderingen.

Med GUL FÄRG markeras byggnader som i och för sig kan ha ett visst kulturhistoriskt intresse, men där

det knappast är möjligt, att för de enskilda byggnaderna hävda ett "särskilt" värde. Ofta utgör dessa byggnader ett väsentligt stöd för en bebyggelsemiljös helhet. I de fall de ligger inom ett särskilt värdefullt bebyggelseområde kan också för dessa PBL:s bestämmelser tillämpas.

Härutöver finns givetvis många byggnader som inte kan inordnas i någon av ovanstående kategorier. De markeras med GRÅ FÄRG. För dessa byggnader lämnar inte kulturminnesvärden synpunkter vid förändringar.

Innerstaden

Kommunfullmäktige uppdrog 1981 åt stadsmuseet att upprätta en heltäckande klassificering av de enskilda byggnadernas kulturhistoriska värde i innerstaden. Detta uppdrag redovisades 1983 i en utställning på kulturhuset, till vilken hörde en tryckt klassificeringskarta och förklarande skrift. Klassificeringen grundades på en mycket omfattande inventering som huvudsakligen genomfördes under 1970-talet, till delar föranledd av stadens satsning på uppbyggnaden av det omoderna bostadsbeståndet på malmarna. Inventeringen publiceras i sammandrag i en rad volymer, ett arbete som fortfarande pågår. Den genom inventeringen insamlade mer allmänna kunskapen om bebyggelsen presenterades närmare i boken Husen på malmarna som utkom 1985. Uppgifter ur inventeringen har också lagts in i en databas, vilket ger möjlighet till analyser av byggnadsverksamhetens omfattning under skilda perioder, olika byggnadstypers frekvens och lokalisering, skilda arkitekters och byggherrars verksamhet etc. Avsikten är att denna databas i år skall bli allmänt tillgänglig.

Publiceringen av klassificeringen av de omkring 6 000 fastigheterna i innerstaden föregicks av en genomgång av materialet om bebyggelsen på olika "leder". Husen sorterades i olika bebyggelse typer –

bostadshus, offentliga byggnader, industrianläggningar etc – och indelades också kronologiskt efter byggnadsår. På detta sätt jämfördes hus uppförda under samma epok med varandra. Byggnader uppförda efter 1950 klassificerades då inte, men är idag föremål för genomgång. Klassificeringen används i det dagliga arbetet inom stadens förvaltningar.

Ytterstaden

Under 1970-talet genomfördes översiktliga inventeringar för en rad stadsdelar varvid markerades de byggnader från tiden före 1930 som bibehållit sin ursprungliga karaktär och särskilt noterades byggnader som krävde kulturhistorisk bevakning. Materialet är fortfarande till viss nytta, men ofta behövs ett utförligare underlag och bristen på uppgifter om och klassificeringar av bebyggelsen efter 1930 är många gånger besvärande. Under senare år har ett antal stadsdelar inventerats och klassificerats enligt samma kriterier som bebyggelsen i innerstaden – dock har sällan interiörinventeringar kunnat genomföras. Det gäller till exempel samtliga småhusstadsdelar från 1930- och 40-talen och villabebyggelsen i Äppelviken, Södra Ängby, Pungpinan och Olovslund.

Men för många områden, också sådana som markerats som särskilt värdefulla i översiktsplanen, saknas ännu en detaljerad inventering. Detta förorsakar praktiska problem och en ibland tungrodd ärendehandläggning med många besiktningssesor. Särskilt angeläget för den närmaste framtiden är en genomgång av vissa värdefulla villastadsdelar i Västerort, där en mycket livlig byggnadsaktivitet pågår, och av flerbostadshusen i en del av 1950-talets förortssamhällen – ofta planerade och byggda med gedigen kvalitetsmedvetenhet, för många av dessa planeras nu omfattande förnyelseåtgärder.

Även om mycket fattas än kan kanske den heltäckande klassificeringen bli en realitet under 1990-talet. Det är i alla fall vår målsättning.

Det är också väsentligt att kännedom om den kulturhistoriska klassificeringen ges en så stor spridning som möjligt, att inventeringar och klassificeringskartor trycks och finns lätt tillgängliga för alla som berörs. Särskilt viktigt är givetvis att fastighetsägarna är informerade om vilket värde deras hus har. Museets informationsinsatser i detta avseende behöver kraftigt intensifieras.

Hur används klassificeringen?

Kommunfullmäktige fastslog 1981 att bebyggelsens kulturhistoriska värde skulle utgöra en grundläggande utgångspunkt för den fortsatta stadsplanläggningen. Med anledning av den nya plan- och bygglagen (PBL) har fullmäktige 1990 tagit ett nytt beslut om riktlinjer för planläggning av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse som innebär en anpassning till den nya lagstiftningen. Vi har därför i staden ett klart och tydligt system för hur skyddsbestämmelser i detaljplaner skall utformas med utgångspunkt från det kulturhistoriska värdet. Det är detta som i dagligt tal kallas för q-märkning (eller tidigare k-märkning). Idag har vi i Stockholm ett stort antal stadsplaner och detaljplaner med fastställda kulturhistoriska bestämmelser. Men ändå är det bara en mindre del av de värdefulla byggnaderna som skyddas på detta sätt. Hittills har det varit en komplicerad och långvarig process att ändra en detaljplan och stadsbyggnadskontorets begränsade planeringsresurser har oftast måst sättas in för mer akuta planeringsbehov. Skyddsbestämmelser införs därför i alla planer där planering av andra skäl blir aktuell. Stadsmuseet upprättar därvid förslag till sådana bestämmelser.

Rivningslov skall normalt inte lämnas för blå- eller grönklassificerade byggnader. Ett annat ställningstagande måste motiveras – det kan till exempel röra sig om svåra tekniska skador som gör ett bevarande oacceptabelt kostsamt eller ett nödvändigt tillgodoseende av ett annat samhälligt intresse som vid bygg-

nadsnämndens övervägande bedöms starkare.

När förändringar aktualiseras för byggnader som är blå- eller grönmarkerade granskas bygglovansökningarna av stadsmuseet, varvid en bedömning görs om de föreslagna åtgärderna skulle innebära en förvanskning av byggnadens kulturhistoriska värde eller inte. Sådana förvanskningar kan hindras med stöd av PBL vare sig skyddsbestämmelser har införts i detaljplan eller ej. Även för gulmarkerade byggnader som ligger inom ett mycket värdefullt område kan en kulturhistorisk granskning motiveras av PBL. Denna granskning omfattar då i princip bara den yttre utformningen och dess påverkan på helhetsmiljön. Ägare till blå- och grönmarkerade fastigheter kan av stadsmuseet få råd i kulturhistoriska frågor inför förändringar. Råd och riktlinjer för upprustning mm har för flera områden utarbetats av stadsbyggnadskontoret i samarbete med stadsmuseet. Vid museet arbetar vi nu med en förenklad form av generell antikvarisk rådgivning för ett antal förortsstadsdelar.

Gäller det bostadshus som behöver moderniseras, kan kulturhistoriskt värdefulla byggnader erhålla särskilt förmånliga villkor vid statlig belåning. För ombyggnad av byggnadsminnesvärda hus kan ränte- och amorteringsfria tillägglån utgå. Ett villkor för sådana lån är att detaljerade skyddsföreskrifter för att bevara byggnadens kulturhistoriska värden följs vid ombyggnaden.

Taxeringsvärdet kan också påverkas av den kulturhistoriska värderingen.

Inte minst med hänsyn till de ekonomiska konsekvenserna för den enskilde fastighetsägaren är det utomordentligt väsentligt att den kulturhistoriska klassificeringen görs så grannlaga som möjligt. Det är en rättssäkerhetsfråga av stor vikt.

Vid sidan av kunskapsinsamling och dokumentation är den kulturhistoriska klassificeringen den viktigaste och mest grundläggande uppgiften för stadsmuseets kulturminnesvårdande arbete.